

Rafał Roguski

Uniwersytet Przyrodniczo Humanistyczny Siedlce
Wydział Humanistyczny
ORCID 0000-0002-3635-6768

Kara śmierci w Polskich Siłach Zbrojnych na obszarze ZSRR oraz Bliskim i Środkowym Wschodzie w latach 1941-1944

Death penalty in the Polish Armed Forces in the USSR
and the Near and Middle East in the years 1941-1944

Abstrakt: W przeszłości kara śmierci stanowiła jeden z najważniejszych elementów prawa wojskowego. Pełniła funkcję dyscyplinującą i retrybutywną za popełnione przestępstwo lub jako narzędzie odstraszenia od popełnienia czynu zabronionego. Stosowano ją również w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR, a także w Armii Polskiej na Wschodzie. W odróżnieniu od innych polskich formacji wojskowych, zorganizowanych w Wielkiej Brytanii czy na Bliskim i Środkowym Wschodzie, w szeregach Wojska Polskiego w ZSRR kara ta była nadużywana, a wręcz stosowana z naruszeniem prawa. Orzekano ją zarówno za poważne przestępstwa godzące w żołnierski obowiązek, jak i za przestępstwa pospolite, które z dzisiejszej perspektywy nie są uważane za przestępstwa ciężkie. Stanowiła narzędzie utrzymania dyscypliny, w sytuacji gdy każde poważne naruszenie przez stacjonujących w ZSRR polskich żołnierzy prawa na szkodę Rosjan mogło negatywnie wpłynąć na kruchy sojusz polsko-radziecki. Częstotliwość orzekania przez sądy Armii Polskiej na Wschodzie kary śmierci znacznie spadła po ewakuacji polskich oddziałów ze Związku Radzieckiego na Bliski i Środkowy Wschód.

Słowa kluczowe: dyscyplina wojskowa, Armia Polska na Wschodzie, kara śmierci

Abstract: The death penalty has been in the past one of the most important elements of the military law system. It was used to revenge a crime or as a deterrent to a prohibited act. Therefore, death penalty fulfilled a disciplinary function. It was also used in the Polish Armed Forces in the USSR, and then in the Polish Army in the East. Unlike other Polish military groups organized in Great Britain or the Near and Middle East, in the ranks of the Polish Army in the USSR, this punishment was abused, or even used in violation of the law. It was

adjudged for both serious offenses against the soldier's duty as well as for ordinary crimes, which from today's perspective are not considered as serious crimes. Perhaps this punishment was a tool to maintain discipline in a situation when any serious violation of law by Polish soldiers stationed in the USSR to the detriment of the Russians could have a negative impact on the fragile Polish-Soviet alliance. The frequency of adjudication by the courts of the Polish Army in the East of the death penalty dropped significantly after the evacuation of Polish troops from the Soviet Union to the Near and Middle East.

Keywords: military discipline, Polish Army in the East, death penalty

Wstęp

Zakres chronologiczny prezentowanego artykułu dotyczy okresu stacjonowania Wojska Polskiego na obszarze Związku Radzieckiego oraz Bliskiego i Środkowego Wschodu. Praca jest oparta na literaturze przedmiotu oraz materiałach archiwalnych ze zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie, Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie oraz biblioteki Imperial War Museum w Londynie.

Pozbawienie skazanego życia stanowi najwyższy wymiar kary. W przeszłości kara śmierci określana była również jako kara główna. Pozwalała ona zapobiec czynom szkodliwym dla interesów państwa oraz była metodą zwalczania przestępczości¹. Oprócz fizycznej eliminacji osoby sprawcy przestępstwa pełniła funkcję odstrasżającą². W międzywojennej Polsce kara śmierci była sankcją stosowaną w znacznej liczbie przestępstw poważnie godzących w wykonanie obowiązku wojskowego³. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości tworzone od podstaw siły zbrojne nie posiadały własnego, ostatecznie ukształtowanego systemu prawnego. Na ziemiach polskich obowiązywały systemy prawne państw zaborczych, przede wszystkim kodeks karny rosyjski z dnia 22 marca 1903 r. z późniejszymi zmianami. Przewidywał on karę domu karnego oraz, w uzasadnionych

¹ A. Mazurek, *Kara śmierci w dziejach*, [w:] *Kara śmierci. Historia prawo, etyka. Wybrana bibliografia 300 pozycji*, red. A. Mazurek, Lublin 2006, s. 21.

² L. Kania, *Przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu i dyscyplinie w polskim prawie karnym i praktyce sądów wojskowych w latach 1795–1945*, Sulechów 2010, s. 370.

³ *Ibidem*.

przypadkach, karę śmierci. Dekretami z dnia 2 stycznia 1919 r. oraz 11 stycznia 1919 r. w kodeksie z 1903 roku dokonano zmian, usuwając z niego karę śmierci, przy zastosowaniu klauzuli generalnej, że można ją orzekać w wyjątkowych sytuacjach. Do wypadków tych zaliczono nie tylko najcięższe zbrodnie przeciwko państwu, ale też szczególnie niebezpieczne przestępstwa przeciwko własności (np. rozbój)⁴.

Kodeks karny wojskowy z roku 1928 przewidywał stosowanie kary śmierci wobec 16 przestępstw wojskowych, zaś kodeks karny wojskowy z roku 1932 wobec 15. Realne zagrożenie tą karą było związane z wprowadzeniem postępowania doraźnego w sądach wojskowych na obszarze działań wojennych⁵. Karę śmierci przewidywał Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. Kodeks wojskowego postępowania karnego. Traktował o niej Rozdział II. Wykonywanie kary śmierci. Art. 491 § 1 wspomnianego dekretu stanowił, że karę śmierci wobec żołnierza wykonywano przez rozstrzelanie, ale dopiero po decyzji Prezydenta Rzeczypospolitej o nieskorzystaniu z prawa łaski. Art. 492 § 1 określał, że kary śmierci nie wykonywano publicznie. Na mocy § 2 tegoż artykułu podczas jej wykonania powinien być obecny prokurator wojskowy, protokolant, lekarz, komendant więzienia oraz w miarę możliwości duchowny wyznania, do jakiego należał skazany. Art. 494 § 2 stanowił, że skazanemu zapewnia się udzielenie pociechy religijnej przez duchownego jego wyznania oraz zezwala na widzenie z członkami jego rodziny lub z osobami, z którymi chciałby się spotkać przed wykonaniem wyroku. Zgodnie z art. 494 § 1 karę śmierci wykonywano zasadniczo na drugi dzień rano po dniu, w którym zawiadomiono skazanego o nieskorzystaniu przez Prezydenta Rzeczypospolitej z prawa łaski⁶.

⁴ S. Borzdyński, *Obowiązywanie rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 roku w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1980, nr 1, s. 36-37, 39.

⁵ L. Kania, *Przestępstwa przeciwko...*, s. 378; *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie kodeksu karnego wojskowego*, Dz.U. 1928, nr 36, poz. 328; *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. Kodeks karny wojskowy*, Dz.U. 1932, nr 91, poz. 765.

⁶ *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. Kodeks wojskowego postępowania karnego*, Dz.U. 1936, nr 76, poz. 537. Rozdział II. Wykonywanie kary śmierci. Ten sam akt prawny ustalał system odroczeń w wykonaniu kary śmierci na żołnierzach. Art. 493 § 1 Wykonanie kary śmierci na obłożnie chorych lub chorych umysłowo odraczano do czasu ich wyzdrowienia. § 2 Wykonanie kary śmierci na kobietach brzemiennych

Sądy wojskowe w wybranych sytuacjach mogły orzekać karę śmierci w trybie postępowania doraźnego i postępowania wojennego. Wyrok śmierci wydany w tym postępowaniu wykonywano po jego uprawomocnieniu, przy czym prośba skazanego o ułaskawienie nie wstrzymywała egzekucji. Wyrok wykonywano po upływie odpowiedniego czasu potrzebnego skazanemu na przygotowanie się na śmierć.

Szczególnie represyjne były sądy polowe Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR. W ich szeregach groźbą kary śmierci starano się opanować żołnierzy oraz cywilów zdemoralizowanych pobytem w radzieckich łagrach i więzieniach. Zniszczona psychika, wszechobecny głód i choroby popychały ludzi do przestępstw, najczęściej kradzieży, które, choć karane surowo, były w ZSRR w owym czasie normą. Polacy przejmowali więc w zasadzie typowy dla społeczeństwa radzieckiego sposób funkcjonowania. Do tego dochodziła niewyobrażalna wręcz nędza dotykająca Polaków uwolnionych z miejsc zesłania i represji. Po utworzeniu polskich jednostek w ZSRR bardzo szybko pojawiły się dezercje. Dowództwo Armii Polskiej w ZSRR musiało zapanować nad tymi wszystkimi zjawiskami. Kradzieże i inne wykroczenia lub przestępstwa popełniane na szkodę obywateli radzieckich wpływały negatywnie na wzajemne relacje między obiema stronami, a poprawne stosunki z ZSRR starano się utrzymywać niemal za wszelką cenę. Polska armia z powodu tymczasowego stacjonowania na obszarze ZSRR miała ograniczone możliwości karania więzieniem. Osadzenie w radzieckim więzieniu nie rozwiązywało sprawy, a wręcz przeciwnie, skazywało na powolną śmierć, zaś Wojsko Polskie na utratę autorytetu. Wyrok śmierci był zatem najłatwiejszym i najbardziej spektakularnym sposobem wymierzenia kary. Rozkazem z 6 października 1941 roku we wszystkich jednostkach PSZ w ZSRR wprowadzono postępowanie doraźne obowiązujące do 24 czerwca 1942 roku. W jednej ze swych wypowiedzi dotyczących problemu kradzieży w wojsku gen. Władysław Anders stwierdził: „Muszę wam przy tym powiedzieć, że zmuszony byłem wprowadzić sądy doraźne. Miałem wypadki, że nawet magazyn niewielkiego mienia z trudem zdobytego dla kobiet i dzieci drobnych, znaleźli się tacy,

odraczano do upływu trzech miesięcy po porodzie, jeśli dziecko pozostało przy życiu. Art. 494 § 3 Kary śmierci nie wykonywano w niedziele ani w święta lub w dzień, który jest dniem świątecznym według wyznania skazanego.

którzy zrobili na ten skład napad. Ci ludzie będą sądzeni i rozstrzelani. Ja będę rozstrzeliwał wszelkich zbirów, wszelkich łajdaków. My nie jesteśmy bandą, a ośrodkiem Wojska Polskiego⁷.

Uprawnienia do zatwierdzania wyroków i stosowania prawa łaski Naczelnym Wódz Polskich Sił Zbrojnych gen. Władysław Sikorski przekazał gen. Władysławowi Andersowi w „Instrukcji dla Dowódcy PSZ w ZSRR”. Gen. Władysław Anders był zwierzchnikiem sądowo-karnym całych Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR. Dowódcy sformowanych w ZSRR polskich dywizji, mimo posiadanych przez siebie uprawnień zwierzchników sądowo-karnych, musieli zwracać się do dowódcy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR o zastosowanie prawa łaski. Gen. Władysław Anders z tego prawa łaski nie korzystał, domagając się od sądów polowych surowych i przykładowych kar⁸. Dowódca 6. Dywizji Piechoty gen. Karaszewicz-Tokarzewski zwrócił się do Naczelnego Wodza w czasie jego pobytu w Tockoje o przekazanie uprawnień do darowania i łagodzenia kar orzekanych w sądzie polowym tej wielkiej jednostki. Ku zaskoczeniu gen. Władysława Andersa prawo to gen. Karaszewicz-Tokarzewski otrzymał. Źródłem konfliktu między tymi dwoma generałami stała się sprawa darowania życia przez dowódcę 6. Dywizji Piechoty trzem żołnierzom skazanym za dezercję z podległej mu dywizji. Dowódca wyjaśniał swoją decyzję tym, że zaciąg do Armii Polskiej w ZSRR był ochotniczy, więc skazani mieli prawo do odstąpienia od zamiaru służby w Wojsku Polskim. Po tym wyroku gen. Władysław Anders wydał rozkaz, w którym apelował o zatwierdzanie wyroków sądów polowych⁹. Liczne wyroki śmierci były zatwierdzane przez cieszącego się zaufaniem gen. Władysława Andersa szefa służby sprawiedliwości, mjr aud. Aleksandra Kipianiego¹⁰.

⁷ 1941 październik 27, Tatiszczew – Przemówienie gen. Władysława Andersa wygłoszone na odprawie oficerskiej w Tatiszczewie, [w:] *Generał broni Władysław Anders. Wybór pism i rozkazów*. Wstęp, wybór i opracowanie B. Polak, Warszawa 2009, s. 47.

⁸ L. Kania, *Polskie sądy wojskowe w Armii Polskiej gen. Władysława Andersa w ZSRR oraz na Bliskim i Środkowym Wschodzie (1941-1943)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria Administracja i Zarządzanie” 2014, nr 100, s. 44.

⁹ *Ibidem*, s. 44.

¹⁰ Kipiani Aleksander – gruziński oficer kontraktowy służący w latach 20-tych w szeregach Wojska Polskiego. Pełnił min. funkcję sekretarza sądowego Wojskowego Sądu Okręgowego nr 1 w Warszawie. W roku 1939 dostał się do radzieckiej niewoli przebywając w Kozielsku oraz na Łubiance. Po uwolnieniu wstąpił do Armii Polskiej w ZSRR, gdzie objął w niej

We wrześniu 1942 r. Naczelny Wódz odebrał zwierzchnikom sądowo-karnym delegowane im uprzednio uprawnienia do zatwierdzania zapadłych przed sądami polowymi wyroków śmierci i udzielania skazanym żołnierzom aktów łaski. Decyzja ta mogła wiązać się z nieakceptowaniem przez Naczelnego Wodza nadmiernego szafowania wyrokami śmierci w sądach polowych Polskich Sił Zbrojnych na terenie ZSRR. Szefostwo Sądownictwa Wojskowego w Londynie znaczną ilością wydanych wyroków śmierci w orzecznictwie sądów polowych Armii Polskiej na Wschodzie obarczyło szefa jej służby sprawiedliwości, awansowanego na ppłk. audytora Aleksandra Kipianiego¹¹.

Orzekane i wykonywane wyroki śmierci nie zmniejszyły wyrażnie przestępczości w polskich szeregach. Pod sąd stawiano żołnierzy, którym udowodniano zabójstwo, rabunki czy inne ciężkie przestępstwa dokonane na polskich obywatelach po 17 września 1939 r. Rozstrzelano więc szeregowego, któremu udowodniono dezercję z bronią w rękę we wrześniu 1939 r. na terenie Kresów Wschodnich i dokonanie tam morderstw na polskich osadnikach i ziemianach. Drastyczną metodą utrzymywania dyscypliny było skazywanie żołnierzy przez sądy doraźne na śmierć za drobne przestępstwa, jak np. kradzież kilku tabliczek czekolady przez trzech szeregowych czy orzeczenie najwyższego wymiaru kary wobec kucharza oszukującego przy odmierzaniu porcji zupy. Liczne wyroki śmierci były zatwierdzane przez gen. Władysława Andersa jako zwierzchnika sądowo-karnego¹². Należy pamiętać, że za kradzież polski kodeks wojskowy przewidywał do pięciu lat więzienia, co w wyjątkowych przypadkach można było podwoić do dziesięciu lat. Kradzieże i napady traktowane były jako zbrodnie rozboju, za które groziła już kara śmierci. Kradzieże z magazynów żywnościowych były popełniane na szkodę

kierownictwo służby sprawiedliwości. Po ewakuacji na Bliski Wschód pełnił obowiązki zastępcy Szefa Rejonu Terytorialnego w Palestynie z miejscem postoju w Jerozolimie. Kipiani był jedynym Gruzinem-polskim oficerem, który przeżył radziecką niewolę, co po wojnie wzbudzało podejrzenia londyńskiej diaspory gruzińskiej, unikającej z nim kontaktu. Idem, *Od Orląt Lwowskich do Ostrej Bramy. Szkice z dziejów wojskowego wymiaru sprawiedliwości i posłuszeństwa rozkazowi w dawnym Wojsku Polskim*, Sulechów 2008, s. 323; Z. S. Siemaszko, *Generał Anders w latach 1892-1942*, Londyn-Warszawa 2012, s. 304.

¹¹ L. Kania, *Przestępstwa przeciwko...*, s. 380.

¹² Idem, *Polskie sądy wojskowe...*, s. 43.

znajdującej się w skrajnej nędzy społeczności. Powodowały więc relatywnie duże szkody. Natomiast magazynami tymi, zarówno wojskowymi, jak i cywilnymi przy ambasadzie polskiej, dysponowali swobodnie ci, którzy mieli do nich dostęp, będąc na stanowiskach dowódczych lub administracyjnych¹³.

Wobec powtarzających się przypadków kradzieży i dezercji 25 marca 1942 r. generał Anders przesłał do pozostających w ZSRR jednostek rozkaz, w którym pisał: „...Stwierdzam, że Polskie Siły Zbrojne w ZSSR w obecnym stadium organizacji i w warunkach działania znajdują się w stanie gotowości do spotkania z nieprzyjacielem, a przestępstwa wojskowe żołnierzy Armii Polskiej na tutaj [ejszym] terenie uważane są jako popełnione w obliczu nieprzyjaciela w rozumieniu art. 33, paragraf 8. k.w.p.k. i w konsekwencji niektóre z nich zagrożone są karą śmierci, jak np. kradzież popełniona przez żołnierza na posterunku. Polecam podać powyższe do wiadomości wszystkim oficerom na odprawach i zarządzić ogłoszenie innym żołnierzom w podległych mi oddziałach wojskowych”¹⁴.

W dniu 23 czerwca 1942 r. zostały zawieszane aż do odwołania sądy doraźne na terenie stacjonowania Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR. Natomiast Naczelnny Wódz rozkazem z dnia 5 lipca 1942 r., przekazany drogą radiową z Londynu, zarządził poddanie postępowaniu doraźnemu w sądach polowych w ZSRR z dniem 13 lipca 1942 roku przestępstw takich, jak: zbrodnie przeciwko obowiązkowi wojskowemu z art. 46 i 47 w obu przypadkach § 2 (dezercja w czasie wojny oraz dezercja w zмовie w czasie wojny), zbrodnie przeciwko karności z art. 55, czynne targnięcie się na przełożonego, czynne targnięcie się na wartość wojskową lub na organy wojskowej służby bezpieczeństwa (art. 55 w związku z art. 70), zbrodnia przeciwko karności z art. 64 (czynne targnięcie się na przełożonego), odmowa wykonania rozkazu lub użycie przemowy albo groźby wobec przełożonego, dokonane wspólnymi siłami przez dwóch lub więcej żołnierzy. Sądom doraźnym podlegały również przestępstwa zawarte w Kodeksie karnym powszechnym. Była to zbrodnia zdrady stanu z art. 93 (usiłowanie pozbawienia państwa polskiego niepodległości lub oderwania

¹³ Z.S. Siemaszko, *Generał Anders w...*, s. 300, 301, 307.

¹⁴ Z. Wawer, *Armia generała Władysława Andersa w ZSRR 1941-1942*, Warszawa 2012, s. 239.

części jego obszaru), zbrodnia przeciwko interesom zewnętrznym państwa i stosunkom międzynarodowym z art. 100 § 1 (umyślne działanie w czasie wojny na korzyść nieprzyjaciela albo na szkodę siły zbrojnej polskiej lub sprzymierzonej). Sądem doraźnym zagrożona była zbrodnia przeciwko życiu i zdrowiu z art. 255 § 1, czyli zabójstwo, zbrodnia przeciwko mieniu z art. 258 (użycie przemocy lub gróźb celem utrzymania się w posiadaniu cudzego ruchomego mienia zabranego w celu przywłaszczenia lub dla uniknięcia bezpośredniego pościgu), a także zbrodnia przeciwko mieniu z art. 259 – rabunek¹⁵.

W trybie doraźnym sędzono za zbrodnie z art. 10 § 2-4 Rozporządzenia Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 24 października 1934 r. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu państwa. Przestępstwem tym była zbrodnia ujawnienia innej osobie tajemnicy państwowej dotyczącej obrony państwa lub jego sił zbrojnych albo ujawnienie tajemnicy państwowej rządowi obcego państwa. Każda osoba podlegająca właściwości sądów wojskowych na terenie ZSRR, czyli zarówno osoba wojskowa oraz osoba cywilna przebywająca przy polskiej jednostce wojskowej (art. 2 i 3 prawo o ustroju sądów wojskowych), która dopuściła się po ogłoszeniu i wejściu w życie zarządzenia – jednego z wyżej wyszczególnionych przestępstw, była sądzona w trybie doraźnym i ukarana śmiercią przez rozstrzelanie¹⁶.

Przykładem zastosowania tych przepisów karnych był m.in. kapral J.K. z 10. pułku artylerii lekkiej, skazany na śmierć za oddalenie się w dniach 24-28 marca 1942 r. z transportu w zamiarze trwałego uchylenia się od służby. W uzasadnieniu wyroku czytamy, że oskarżony oddalił się od oddziału, a następnie zgłosił w placówce polskiej w Taszkencie, próbując wyrobić paszport. Od oddziału oddalał się wielokrotnie, więc jako żołnierz niezdyscyplinowany nie przedstawiał dla wojska wartości¹⁷.

Kara śmierci została też orzeczona wobec żołnierza o inicjałach B.A., oskarżonego za dwukrotne przywłaszczenie sobie w czasie

¹⁵ Dowództwo Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR Jangi Jul, dn. 6. VII. 1942 r. L. dz. 1121/42/Spraw. Ogłoszenie rozkazu o Sądach Doraźnych, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Formacje Polskie na Zachodzie, sygn. IX. 5. 20.73, k. 76.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, Wyrok Sądu Polowego nr 7. L. cz. Kw. 424/42.

pełnienia obowiązków wartownika przy magazynach na stacji Kaufmanskaja angielskich konserw, początkowo w liczbie 48, a następnie 94. Dwóch innych współsprawców tej kradzieży zostało skazanych na kary 5 i 8 lat więzienia oraz utratę praw publicznych, obywatelskich i honorowych na 5 lat, zaś skazanego na śmierć na zawsze. Wszyscy zostali wydaleny z wojska. W pierwszej kradzieży uczestniczyło 3 wartowników, w drugiej 2. Wszyscy ci żołnierze służyli w kompanii wartowniczej. Skazany na śmierć wcześniej był osądzony przez władze radzieckie za udział w zabójstwie i przez 3 lata przebywał w łagrze. W uzasadnieniu wyroku czytamy, że konserwy sprowadzane z Anglii do ZSRR stanowiły olbrzymią wartość, więc kradzież takiej ilości puszek spowodowała ogromne straty¹⁸.

Innym przykładem osądzenia na najwyższy wymiar kary był przypadek żołnierza, który w dniu 29 kwietnia 1942 r. otrzymał przeniesienie z oddziału przybocznego Naczelnego Wodza do 5. Dywizji Piechoty w Dżalalabadzie, skąd samowolnie się oddalił do Buzułuku, popełniając tym samym przestępstwo przeciwko obowiązkowi wojskowemu w czasie wojny. Został za to skazany na karę śmierci i utratę praw publicznych, obywatelskich i honorowych na zawsze¹⁹. Jeden z dezertersów z Ośrodka Zapasowego Armii w Tockoje, po ujęciu przez patrol rosyjski oświadczył, że opuścił szeregi Wojska Polskiego, bo chciał służyć w Armii Czerwonej. Sąd Polowy nr 15 osądził go za dezercję, skazał na śmierć, a wyrok wykonano²⁰. Należy zaznaczyć, że Szef Służby Sprawiedliwości przeciwstawiał się wykonywaniu przez oddziały polskie wyroków śmierci na sabotażystach, powołując się na ustawę o postępowaniu karnym ze stycznia 1938 roku, która przewidywała użycie oddziałów wojskowych do wykonania kary śmierci tylko wobec osób skazanych wyrokami polskich wojskowych sądów polowych²¹.

¹⁸ Ibidem, s. 1-8.

¹⁹ Ibidem, s. 1-2.

²⁰ L. Kania, *Polskie sądy...*, s. 45.

²¹ Notatka z konferencji przeprowadzonej w dniu 12 IV 1944 między szefem Służby Spraw. a II Z-cą Kwatermistrza Korpusu, Instytut Polski i Muzeum Sikorskiego, Londyn, Sprawy więziennictwa w II Korpusie. Kwiecień 1944-wrzesień 1946. Całość korespondencji Oulton Park Camp 17 X 1947, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPiMS), sygn. A. XI. 29.35.

Wyroki śmierci na osobach oskarżonych o zdradę wydawano również zaocznie po zakończeniu działań wojennych, gdyż nie podlegały one aktom amnestyjnym. Najbardziej znanymi osobami skazanymi na karę śmierci w sposób zaoczny byli płk Zygmunt Berling oraz były premier rządu polskiego, prof. Leon Kozłowski. Ten drugi został oskarżony z art. 415 § 1 kodeksu wojskowego postępowania karnego w związku z art. 7 Ustawy o szczególnej odpowiedzialności karnej w przypadku zbiegostwa do nieprzyjaciela lub poza granicę państwa z dnia 23 czerwca 1939 r. Leona Kozłowskiego oskarżono o to, że w dniu 27 października 1941 r. w Buzułuku opuścił swoją placówkę i przeszedł do nieprzyjaciela jako polski oficer. Rozprawie towarzyszyło szereg kontrowersji, z których najważniejszą była chyba ta, czy prof. Leon Kozłowski został w ogóle przyjęty do wojska. Jeden z powołanych świadków twierdził, że prof. Kozłowski nie miał żadnego przydziału wojskowego, a tylko jego obietnicę. Prof. Kozłowski znalazł się na ziemiach polskich okupowanych przez III Rzeszę, co uznano już za przejście za linię frontu na teren nieprzyjaciela. Oskarżyciel wnioskował o karę śmierci, obrońca zaś o uniewinnienie. Wyrok śmierci został zatwierdzony, a gen. Władysław Anders, jako zwierzchnik sadowo-karny, nie skorzystał z prawa łaski²².

Płk Zygmunt Berling za samowolne opuszczenie powierzonego mu w bazie ewakuacyjnej w Krasnowodzku stanowiska służbowego został na mocy rozkazu personalnego Dowództwa Armii Polskiej na Wschodzie nr 36 skreślony z listy oficerów. W dniu 26 lipca 1943 r. Sąd Polowy nr 12 Armii Polskiej na Wschodzie skazał płk Zygmunta Berlinga oraz dwóch innych oficerów na karę śmierci za dezercję. Wyrok wydano zaocznie. Podstawą skazania były artykuły 4, 46 i 47 Kodeksu karnego wojskowego z dnia 21 października 1932 r. Wydanego wyroku nie podano do wiadomości publicznej, obawiając się pogorszenia i tak bardzo złych stosunków ze Stalinem. Wyrok był niewykonalny, więc chodziło właściwie o moralne napiętnowanie Berlinga za zdradę²³. W okresie od dnia 23 grudnia 1941 r. do 27 lipca 1942 r. w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR zostało zasądzonych 28 wyroków śmierci, z czego 15 za dezercję. 8 wyroków

²² M. Kozłowski, *Sprawa premiera Leona Kozłowskiego. Zdrajca czy ofiara?*, Warszawa 2005, s. 151-156.

²³ S. Jaczyński, *Zygmunt Berling. Między sławą a potępieniem*, Warszawa 1993, s. 137-138.

nie zostało wykonanych (6 złagodzonych do 10 lat, 1 skazany zbiegł, a w jednym przypadku Naczelny Wódz uchylił wyrok i przekazał sprawę do ponownego rozpatrzenia)²⁴.

Po ewakuacji Wojska Polskiego z ZSRR na obszar Bliskiego i Środkowego Wschodu znajdujący się pod kontrolą brytyjską, tzw. Paiforce (Persia and Iraq Command), polskie prawo wojskowe dostosowano częściowo do przepisów brytyjskich (podległość terytorialna władzom brytyjskim)²⁵. Wykonaniu wyroków śmierci towarzyszyła szczególna procedura. Każdy z nich podlegał zaopiniowaniu przez dowództwo brytyjskie, które wypowiadało się w kwestii, czy w podobnym stanie faktycznym mogła zostać orzeczona kara śmierci przez sąd Zjednoczonego Królestwa. Jeżeli ten sąd nie mógł w podobnym wypadku zastosować kwalifikacji czynu przyjętej przez sąd polski lub wydać wyroku śmierci, sprawę kierowano do Naczelnego Wodza, który na wniosek szefa Sądownictwa Polowego obligatoryjnie korzystał z prawa łaski i zmieniał orzeczoną karę na więzienie. Naczelny Wódz, gen. Władysław Sikorski, pozostawił sobie prawo zatwierdzania wydawanych wyroków śmierci i rzadko delegował je na zwierzchników sądowo-karnych. W przypadku zatwierdzenia przez zwierzchnika sądowo-karnego orzeczonego przez polski sąd wojskowy wyroku śmierci i braku sprzeciwu władz brytyjskich (było to warunkiem koniecznym) karę śmierci wykonywały polskie władze wojskowe. Egzekucja wyroku leżała w gestii Żandarmerii Wojskowej. Powyższa procedura nie dotyczyła wyroków śmierci orzekanych na polskich okrętach wojennych²⁶. W okresie po zakończeniu ewakuacji Armii

²⁴ Wykaz żołnierzy skazanych na karę śmierci przez polskie sądy polowe w ZSRR w czasie od dnia 23. XII. 1941 do 27. VII. 1942, IPiMS, sygn. A XII. 15/17.

²⁵ Podczas orzekania wyroków śmierci zwracano uwagę na orzecznictwo brytyjskie, w którym Army Act również przewidywał stosowanie kary śmierci.

²⁶ L. Kania, *Wojskowa służba sprawiedliwości w oddziałach Strzelców Karpackich na Bliskim i Środkowym Wschodzie (maj 1940 – maj 1943)*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga II*, red. M. Mikołajczyk et al., Białystok-Katowice 2010, s. 202-203. O użyciu żandarmerii polowej w egzekucji w okresie jeszcze wojny polsko-sowieckiej 1919-1921 mówi pismo Sądu Polowego Wołyńskiej Inspekcji Etapowej w sprawie wyroku śmierci wykonanego w styczniu 1921 r. Do jego egzekucji delegowano: majora lub starszego kapitana (tak w dokumencie) jako komendanta egzekucji, duchownego rzymsko-katolickiego w celu udzielenia ostatniej posługi religijnej, lekarza mającego stwierdzić śmierć skazanego. Asystować przy rozstrzelaniu miał pluton żandarmerii polowej. Wyrok wykonał pluton wojska liniowego (tu żandarmeria nie wykonywała egzekucji) w sile co najmniej 16 żołnierzy, wystawiający również wartę przy zwłokach. Sąd

Polskiej w ZSRR do Iranu został ustalony nowy Regulamin sądów wojennych z dnia 29 października 1942 r. Procedurę orzekania kary śmierci regulował Rozdział XI wspomnianego regulaminu. Wykonanie kar orzeczonych przez sąd wojenny zarządzał zwierzchnik sądowo-karny. Karę śmierci wykonywano przez rozstrzelanie (§ 49)²⁷.

Sposób wykonywania kary śmierci precyzyjnie regulowała odnośna instrukcja. Kary śmierci nie wykonywano publicznie. Miejsce do wykonania egzekucji powinno być wczesnej przygotowane i dokładnie zabezpieczone przed osobami postronnymi. Przy wykonaniu kary śmierci powinni być obecni: prokurator wojskowy kierujący egzekucją, protokolant, lekarz, komendant więzienia wojskowego, duchowny religii wyznawanej przez skazanego, dowódca oddziału egzekucyjnego oraz obrońca, jeśli skazany tego zażądał. W egzekucji brał udział również oddział asystencyjny, w składzie pełnych 3 drużyn etatowych po 18 ludzi (czyli regulaminowa liczba żołnierzy w drużynie), oraz właściwy oddział egzekucyjny w składzie 8 żołnierzy. Całością egzekucji dowodził oficer w stopniu kapitana. Doprowadzenie skazanego powinno odbyć się bez zwracania ogólnej uwagi. Po przybyciu na miejsce egzekucji skazanego przywiązywano do przygotowanego słupka. Oddział asystencyjny ustawiał się w czworobok, po jednej drużynie z każdej strony. Pozostawała jedynie jedna wolna strona, przy której ustawiano skazanego. Właściwy oddział egzekucyjny ustawiał się w dwuszeręgu po 4 żołnierzy, przy czym pierwszy szereg stawał w odległości 4 kroków od skazanego. Na rozkaz dowódcy oddziału egzekucyjnego żołnierze prezentowali broń, a prokurator oskarżający odczytywał wyrok. Po jego odczytaniu i udzieleniu skazanemu przez obecnego przy egzekucji duchownego pociechy religijnej prokurator polecał dowódcy oddziału egzekucyjnego wykonanie wyroku. Skazanemu zawiązywano oczy, od czego, na jego prośbę, można było odstąpić. Na rozkaz dowódcy oddziału egzekucyjnego żołnierze pierwszego szeregu przygotowywali się do strzału. Dwaj środkowi celowali w czoło, dwaj boczni w lewą pierś skazanego. Żołnierze oddawali salwę na znak dany przez dowódcę szabłą.

Polowy Woł. Insp. Etap. D.O.D.6. Armji. Do Dowództwa Okręgu Etapowego Wołyń. Kowel, dnia 23. I. 1921, CAW, Wołyńska Inspekcja Etapowa 6. Armii 13, sygn. I. 331. 32. 13.

²⁷ Regulamin Sądów Wojennych. L. dz. 748/Szef. Sąd./42 r. Londyn, dnia 29 października 1942 r., IPiMS, sygn. A. VIII 27/2.

Po oddaniu strzałów do skazanego podchodził lekarz w celu stwierdzenia zgonu. Jeżeli okazałoby się, że skazany nadal żyje, żołnierze pierwszego szeregu usuwali się na bok, a żołnierze drugiego szeregu, stojący dotychczas z bronią gotową do strzału, oddawali salwę do skazanego w podany powyżej sposób. Po stwierdzeniu zgonu skazanego sporządzano protokół, podpisany przez prokuratora, protokolanta, lekarza, komendanta więzienia i dowódcę oddziału egzekucyjnego. Zwłoki skazanego po odwiązaniu od słupka składano do trumny w celu oddania rodzinie. Jeżeli rodzina ich nie przejęła lub nie było możliwości przekazania zwłok, wówczas grzebano je w przeznaczonym do tego miejscu. W czasie pogrzebu nie oddawano honorów wojskowych²⁸.

Tworzenie plutonu egzekucyjnego z kilkunastu żołnierzy miało znaczenie psychologiczne. Indywidualne zabicie człowieka przekracza możliwości psychiczne większości ludzi, zaś dokonanie tego czynu w majestacie prawa przez grupę kilkunastu osób rozbija tę odpowiedzialność. Natomiast w armii brytyjskiej w czasie I wojny światowej egzekucje odbywały się publicznie na oczach innych żołnierzy. Dotyczyło to przede wszystkim dezertersów, w celu odstraszania ewentualnych naśladowców. W niektórych przypadkach egzekucje były wykonywane przez pluton egzekucyjny wyłoniony ze składu batalionu, w którym służył skazany²⁹.

Jeszcze w czasie pobytu Wojska Polskiego w obozie w Buzuku wyroki śmierci wykonywano wcześniej rano poza obozem, za miastem i za rzeką Samarą. Jedną z egzekucji opisał Zbigniew Siemaszko. Zgodnie z przepisami brał w niej udział ksiądz i prokurator wojskowy (w opisanym przypadku Aleksander Kipiani). Po salwie plutonu egzekucyjnego lekarz stwierdzał zgon, a rozstrzelanych włożono do trumien z surowego drewna. Zwłoki pochowano poza cmentarzem, w płytkim grobie metrowej głębokości, do którego od razu napłynęła woda. Po chwili okazało się, że groby zostały wykonane w ciągu uczęszczanej drogi gruntowej. Mjr Aleksander Kipiani stał

²⁸ Dowództwo Armii Polskiej na Zachodzie, M. p. z dnia 8 grudnia 1943, Szefostwo Służby Sprawiedliwości, Instrukcja wykonania kary śmierci. Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych Nr 2 25 poz. 1,8, IPiMS, sygn. A.VIII.27/2.

²⁹ D.L. Chen, *The Deterrent Effect of the Death Penalty? Evidence from British Commutations During World War I*, 2011, s. 7-8. <https://pdfs.semanticscholar.org/68c4/155109694b5d28a93b86ed11c186c725ecad.pdf> [dostęp: 10.12.2018].

przy zasypujących groby i nogami uklepywał koleiny po przejeżdżających już drogą wozach należących do okolicznych mieszkańców. Później kazał na grobach ułożyć płaty darni, aby nie pozostał po nich ślad³⁰.

W okresie od 1 stycznia 1943 do 31 marca 1943 r. w Armii Polskiej na Wschodzie skazano na karę śmierci 2 osoby, w okresie od 1 kwietnia 1943 do 30 czerwca 1943 r. – 1 osobę, zaś od 1 lipca 1943 do 30 września 1943 r. nikogo³¹. Śmiercią karano za dezercję, natomiast uciekających masowo z szeregów Armii Polskiej na Wschodzie, a później 2. Korpusu Żydów nie ścigano. Po ewakuacji żołnierzy gen. Władysława Andersa na Bliski Wschód, do Iraku i Palestyny, pomimo złagodzenia orzecznictwa sądów polowych i zmniejszenia się liczby wyroków śmierci, między żołnierzami zaczęto opowiadać o rzekomej likwidacji „czerwonych” na terenie Iranu, Iraku i Palestyny. Podejrzewano, że orzekanie wyroków śmierci może mieć wymiar polityczny³².

O procedurach wykonania kary śmierci już na terenie Włoch w roku 1944 można również przeczytać we wspomnieniach P. Medyny. Dowódca pułku, z którego pochodził skazaniec, otrzymywał rozkaz wyznaczenia plutonu egzekucyjnego z oficerem na czele. Szeregowi plutonu egzekucyjnego mieli zgłaszać się ochotniczo. Pododdział egzekucyjny na miejsce wykonania kary wyjeżdżał dzień wcześniej. Jedną z takich egzekucji odbyła się w końcu maja 1944 roku we Włoszech, przy siedzibie sądu polowego 5. Karpackiej Dywizji Piechoty pod miejscowością Venafro. Po przybyciu na miejsce pluton egzekucyjny rozlokował się na kwaterach, a jego dowódca zameldował się u prokuratora sądu polowego. Na karę śmierci skazano dwóch żołnierzy schwytanych na tzw. ziemi niczyjej (określonej w źródle jako no

³⁰ Z.S. Siemaszko, *General Anders...*, s. 302-303.

³¹ Dowództwo Armii Polskiej na Wschodzie Szefostwo Służby Sprawiedliwości. L. dz.... /tjn/ Spraw. M. p. dnia 23. IV 1943 r. Sprawozdanie z działalności wszystkich Sądów Polowych i Ekspozytur APW za okres od dnia 1. I. 1943 do dnia 31. III. 43 r. IPiMS, sygn. A.VIII. 27/2; Dowództwo Armii Polskiej na Wschodzie Szefostwo Służby Sprawiedliwości. L. dz.337 /tjn/ Spraw. M. p. dnia 23. VII. 1943 r. Sprawozdanie z działalności wszystkich Sądów Polowych i Ekspozytur APW za okres od dnia 1. IV. 1943 do dnia 30. VI. 43 r., ibidem; Dowództwo Armii Polskiej na Wschodzie Szefostwo Służby Sprawiedliwości. L. dz. 509 /tjn/ Spraw. M. p. dnia 20. X. 1943 r. Sprawozdanie z działalności wszystkich Sądów Polowych i Ekspozytur APW za okres od dnia 1. VII. 1943 do dnia 31. IX. 43 r., ibidem.

³² P. Medyna, *Do Polski przez cały świat. Wspomnienia z 2 Korpusu*, Warszawa 1973, s. 175.

mans land) – Ukraińca, który przyznał się do zamiaru ucieczki do Niemców, i Polaka. Polak, zdegradowany już wcześniej plutonowy, został schwytyany, gdy, jak twierdził, chciał upolować kure. Według uczestniczących w śledztwie biegłych lekarzy był on niewyleczonym syfilitykiem i w pewnych okresach tracił nad sobą kontrolę. Sąd polowy 3. Dywizji Strzelców Karpackich, któremu de iure podlegali, skazał ich na karę 15 lat więzienia. Dowódca 2. Korpusu nie zatwierdził wydanego wyroku, przekazując sprawę do ponownego rozpatrzenia w sądzie polowym 5. Karpackiej Dywizji Piechoty, z niedwuznaczną sugestią wykonania kary śmierci „dla przykładu”³³. Karę z właściwego dla podsądnych sądu polowego ich dywizji przekazano do innego, a ten wyrokował według sugestii przekazanych „z góry”.

Zakończenie

Kara śmierci, jako najdrażniejszy składnik prawa wojskowego, była często stosowana również w Armii Polskiej na Wschodzie, początkowo na obszarze ZSRR, a po ewakuacji na Bliski i Środkowy Wschód również tam. Po opuszczeniu Rosji liczba wyroków śmierci i egzekucji znacznie spadła. Kara śmierci stosowana w szeregach Wojska Polskiego nie spełniała do końca swych zadań. Na obszarze Związku Radzieckiego stosowano ją zbyt często i w sposób nieuzasadniony wagą popełnianego czynu. Czasami wykorzystywano ją w celach politycznych, ze świadomością, że jej egzekucja nie zawsze była niewykonalna, jak np. skazanie byłego premiera Leona Kozłowskiego czy płk Zygmunta Berlinga. Prócz tego wydawane wyroki śmierci powodowały konflikty w szeregach wyższej kadry dowódczej, a samych żołnierzy nastawiały negatywnie do wojska. W szeregach Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, a później Armii Polskiej na Wschodzie, w których służyli przecież żołnierze walczący w kampanii polskiej, zdarzały się osoby podejrzane o popełnienie ciężkich przestępstw w roku 1939, w tym morderstw, rabunków i gwałtów³⁴.

³³ Ibidem, s. 175-176.

³⁴ Za przykład może posłużyć przypadek strzelca A.W., podejrzanego o udział lub współudział w zamordowaniu we wrześniu 1939 r. aż 20 osób. Został on skazany na śmierć i stracony między 23 grudnia 1941 r. a 27 lipca 1942 r. Patrz: Wykaz żołnierzy skazanych na karę śmierci... IPiMS, sygn. A XII. 15/17.

Takie osoby udawało się ujawnić i ukarać za popełnione zbrodnie. Do polskich oddziałów w ZSRR ciągnęli zesłańcy i niewolnicy psychicznie i fizycznie złamani przez radziecki system terroru. Przenosili oni nabrane w łagrach i w kołchozach złe nawyki. Głód prowadził wielu Polaków do zejścia na drogę przestępstwa, tym bardziej że życie na granicy prawa było w radzieckiej Rosji częste i akceptowane.

Kara śmierci pełniła funkcję odstrasżającą również wobec znajdujących się pod opieką wojska cywilów, podlegających wówczas jurysdykcji dowódców wojskowych. Najwyższy wymiar kary stosowano także za przestępstwa wydające się z obecnej perspektywy błahymi, jak kradzież niewielkiej ilości żywności.

Bibliografia

Dokumenty:

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie:

Formacje Polskie na Zachodzie sygn. IX. 5. 20.73

Wołyńska Inspekcja Etapowa 6. Armii, sygn. I. 331. 32. 13

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie:

sygn. A XII. 15/17.

sygn. A. XI. 29.35.

sygn. A. VIII 27/2.

Akty prawne:

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. Kodeks wojskowego postępowania karnego, Dz.U. 1936 nr 76 poz. 537.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. – Kodeks karny wojskowy, Dz.U. z 1932 r. Nr 91, poz. 765.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie Kodeksu karnego wojskowego, Dz.U. z 1928 r. Nr 36, poz. 328.

Publikacje:

Borzdynski S., *Obowiązywanie rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 roku w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1980, nr 1.

- General broni Władysław Anders. Wybór pism i rozkazów.* Wstęp, wybór i opracowanie B. Polak, Warszawa 2009.
- Jaczyński S., *Zygmunt Berling. Między sławą a potępieniem*, Warszawa 1993.
- Kania L., *Od Orłat Lwowskich do Ostrej Bramy. Szkice z dziejów wojskowego wymiaru sprawiedliwości i posłuszeństwa rozkazowi w dawnym Wojsku Polskim*, Sulechów 2008.
- Kania L., *Polskie sądy wojskowe w Armii Polskiej gen. Władysława Andersa w ZSRR oraz na Bliskim i Środkowym Wschodzie (1941-1943)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria Administracja i Zarządzanie” 2014, nr 100.
- Kania L., *Przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu i dyscyplinie w polskim prawie karnym i praktyce sądów wojskowych w latach 1795-1945*, Sulechów 2010.
- Kania L., *Wojskowa służba sprawiedliwości w oddziałach Strzelców Karpackich na Bliskim i Środkowym Wschodzie (maj 1940 – maj 1943)*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga II*, red. M. Mikołajczyk et al., Białystok-Katowice 2010.
- Kozłowski M., *Sprawa premiera Leona Kozłowskiego. Zdrajca czy ofiara?*, Warszawa 2005.
- Mazurek A., *Kara śmierci w dziejach*, [w:] *Kara śmierci. Historia prawo, etyka. Wybrana bibliografia 300 pozycji*, red. A. Mazurek, Lublin 2006.
- Medyna P., *Do Polski przez cały świat. Wspomnienia z 2 Korpusu*, Warszawa 1973.
- Siemaszko Z.S., *General Anders w latach 1892-1942*, Londyn-Warszawa 2012.
- Wawer Z., *Armia generała Władysława Andersa w ZSRR 1941-1942*, Warszawa 2012.

Internet:

- Chen D.L., *The Deterrent Effect of the Death Penalty? Evidence from British Commutations During World War I*, 2011, [w:] <https://pdfs.semanticscholar.org/68c4/155109694b5d28a93b86ed11c186c725ecad.pdf> [dostęp: 10.12.2018].

